

ASOCIAȚIILE PRIVATE DIN ORAȘELE GRECEȘTI ALE PONTULUI EUXIN (SECOLELE VI A.CHR. – III P.CHR.)*

ANNAMĂRIA-IZABELLA PÁZSINT**

În contextul apariției sistematice de *corpora* epigrafice, precum și al publicării constante de noi inscripții, realizarea unei lucrări monografice despre asociațiile private din orașele grecești ale Pontului Euxin devine posibilă și necesară. Subiectul se încadrează în direcțiile de cercetare din ultimele decade, în care interesul pentru abordările sociologice aplicate antichității a fost în creștere (ca urmare a influențelor metodologiei și tehnicilor implicate, dar și a analogiilor oferite și perspectivelor noi integrate). Din punct de vedere geografic, provinciile vestice ale Imperiului Roman, precum și diferite părți ale lumii grecești (Grecia continentală și insulară, Asia Mică) au fost abordate cu minuțiozitate în ceea ce privește subiectul, iar punctual s-au realizat și studii cu privire la asociațiile din orașele grecești situate pe coastele Mării Negre (*infra* **capitolul I, Istoriografia problemei**), cu o concentrare asupra asociațiilor din orașele de pe țărmul de nord. Teza de față vine, astfel, în completarea abordărilor deja existente, noutatea fiind dată de tratarea monografică a subiectului în corelare cu spațiul avut în vedere, precum și de anumite aspecte ale metodologiei folosite.

Teza își propune să abordeze un fragment din istoria socială a orașelor grecești din Pontul Euxin; în acest sens, obiectivul este de a realiza o lucrare monografică asupra asociațiilor private din Pontul Euxin pe baza surselor epigrafice, parcurgând informația din perspectiva terminologiei, cadrului intern, prosopografiei, onomasticii și arhitecturii specifice acestora. Scopul este acela de a observa cum se manifestă un fenomen grecesc (cel asociativ¹), într-un spațiu colonial grecesc, dar cu o evoluție atât de diferită de a metropolei².

* Textul de față reprezintă rezumatul tezei de doctorat. Teza a fost susținută public în data de 7 septembrie 2019, la Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca. Comisia doctorală a fost compusă din: prof. dr. Radu Ardevan (președintele comisiei), prof. dr. Ioan Piso (conducătorul de doctorat), prof. dr. Mădălina Dana (Universitatea Jean Moulin, Lyon 3, Franța), prof. dr. Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași), conf. dr. Ligia Ruscu (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca). Îi mulțumesc dlui dr. Florian Matei-Popescu pentru observațiile și sugestiile făcute asupra textului de față.

** Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca; e-mail: a.i.pazsint@gmail.com.

¹ Prin fenomenul asociativ se înțelege acel proces de formare și dezvoltare a unor comunități care au un caracter privat (comunitățile fiind independente de autorități, însă trebuind să respecte regulamentele acestora) și sunt specifice lumii greco-romane, din perioada clasică până în cea romană târzie.

² Deși spațiul geografic avut în vedere nu este caracterizat de o uniformitate politică, economică, administrativă, elementul comun este dat de colonizarea greacă. Alegerea s-a bazat tocmai pe această

Ipoteza principală de la care pornește lucrarea este aceea că fenomenul asociativ ocupă un loc relativ marginal și punctual în comparație cu alte părți ale lumii antice, precum Grecia și Asia Mică, influențat, desigur, de stadiul cercetărilor, dar și de caracteristicile spațiului avut în vedere și de evoluția lui istorică.

În acest sens au fost vizate următoarele obiective specifice:

- analiza asociațiilor din fiecare oraș din perspective diferite³ (capitolele III, IV, V, VII);
- identificarea motivelor care stau în spatele formării acestor asociații, împreună cu motivele pentru neaderare, precum și pentru alegerea unei anumite asociații și nu a alteia, sau aderarea la mai multe asociații (spre exemplu, în mai multe orașe) (mai ales capitolul IV);
- analiza varietății compoziției asociațiilor – din punct de vedere social, juridic, onomastic (capitolele V și VI);
- autoreprezentarea asociațiilor (capitolele II⁴, III⁵, IV⁶, V⁷, VI⁸, VII⁹);
- identificarea interacțiunii acestora cu autoritățile, precum și rolul patronajului și cetățeniei (capitolele IV, V și VI).

varietate, prin intermediul căreia putem interpreta felul în care un fenomen specific lumii grecești se manifestă într-un mediu colonial grecesc, dar care are o evoluție diferită. Comparația stă, prin urmare, la baza lucrării, iar fragmentarea acesteia este o caracteristică dată tocmai de punctul de pornire și de subiectul în sine, fiind o alegere asumată. Cu toate acestea, generalizarea nu va fi evitată, deoarece, pe de o parte, în unele cazuri, se pot identifica evoluții similare, iar pe de altă parte, o abordare particulară nu este necesară sau posibilă.

³ Ținând cont de tipul surselor, s-a optat atât pentru o abordare specifică, cât și pentru o abordare generală (acolo unde sursele nu sunt suficient de generoase pentru a vorbi despre particularități).

⁴ În acest capitol se intenționează clarificarea anumitor aspecte legate de vocabularul specific asociațiilor din zona de interes.

⁵ Acest capitol dens oferă o perspectivă amplă asupra asociațiilor din zona de studiu, abordând și studii de caz rezultate ca urmare a caracteristicilor asociațiilor celor mai „vizibile”.

⁶ În capitolul referitor la cadrul intern sunt oferite informații cu privire la funcționarea asociațiilor, prin urmare vor fi discutate aspecte precum aderarea și excluderea membrilor, ca și motivele care stau la baza constituirii asociațiilor, ierarhia internă și funcțiile corespunzătoare ale acestora, regulamentele interne și preluarea practicilor orașelor și, nu în ultimul rând, longevitatea asociațiilor.

⁷ În acest capitol se discută aspecte legate de indivizii care făceau parte din asociații. Astfel, după o introducere și o secțiune cu privire la datele existente, se abordează teme precum originea socială a membrilor, originea geografică, reprezentativitatea de gen, implicarea familială în asociații. Pe lângă acestea, sunt realizate și reconstituiri prosopografice și se atinge subiectul interacțiunii membrilor cu elitele locale și reprezentanții autorităților. În altă secțiune, se discută despre acei indivizi care erau originari din zona Pontului, dar care sunt atestați drept membri ai asociațiilor în alte orașe din lumea greacă.

⁸ În acest capitol, se analizează datele complexe onomastice, antroponimele, patronimele, repartizarea numelor pe orașe, popularitatea și reprezentativitatea lor, repartitia în funcție de gen, într-o încercare de a înțelege componenta onomastică a celor care constituiau asociațiile.

⁹ În ultimul capitol se abordează cadrul arhitectural al asociațiilor, în încercarea de a înțelege formele materiale de manifestare.

Sursele aflate la dispoziție pentru reconstituirea universului asociativ pontic sunt cele epigrafice, în număr de 227¹⁰; dintre acestea, 217 atestă asociații din orașele grecești ale Mării Negre, iar celelalte 10 atestă persoane provenind din orașele grecești ale Mării Negre, dar care sunt membre în asociații din alte orașe grecești ale lumii antice. Includerea lor s-a făcut în vederea observării traiectoriei pe care ponticii o puteau avea în mediul asociativ extern.

Problema majoră apărută în cazul surselor epigrafice este starea lor de conservare, mai precis în multe cazuri vorbim despre inscripții fragmentare, prin intermediul cărora putem reconstitui doar frânturi din ceea ce a reprezentat viața asociativă în zonă. Pe lângă starea fragmentară a inscripțiilor, se mai adaugă și caracterul laconic al unora dintre acestea, în care informația este foarte succint redată și nu poate fi conectată cu alte surse.

În ceea ce privește metodologia, în lucrarea de față am optat pentru îmbinarea celei consacrate cu cea de dată mai recentă, aceasta din urmă influențată de metodologii provenite din alte domenii de cercetare. Astfel, ținând cont de specificul sursei, am ales în primul rând să realizez o analiză epigrafică a inscripțiilor corespunzătoare, inscripții preluate din marile *corpora* epigrafice¹¹, dar și din revistele și publicațiile de specialitate¹². Inscripțiile referitoare la acest subiect au fost selectate și reunite ca parte din anexă sub forma unui *Supplementum Epigraphicum*. Acest *corpus* a fost alcătuit după criteriul geografic, ținându-se cont de ordinea alfabetică a numelor orașelor grecești. După selectarea și reunirea textelor, acestea au fost analizate critic și sistematizate.

În ultimele decade, științele umaniste și-au extins metodologiile de cercetare prin integrarea și adaptarea unora care provin din alte discipline. Astfel, am asistat la dezvoltarea studiilor clasice în format digital (*digital classics*, *technologies numériques*), dar nu numai. Informatica și sociologia au avut un impact major asupra studiilor umaniste, iar, în consecință, Antichitatea a început să fie analizată din perspective diferite. În acest climat științific, se pot observa cel puțin două tendințe: apariția și expansiunea bazelor de date și implementarea studiilor de rețele sociale (Social Network Analysis). În lucrarea de față, am optat pentru folosirea ambelor metode: utilizarea unei baze de date pentru înregistrarea informației (a) și realizarea de analize de rețele sociale (b), cărora le-am adăugat codarea cu titlu de exemplu în Extensive Markup Language (XML) a unei inscripții folosind instrucțiunile EpiDoc (c).

Capitolul I, *Istoriografia problemei*, reprezintă istoricul cercetării subiectului, de la primele preocupări ale diverșilor juriști și istorici germani (Johann Gottlieb Heinecke, Eduard Platner, Theodor Mommsen) până la cele mai recente și inovatoare abordări

¹⁰ Totalul inscripțiilor este de 227, însă în catalog numărul este de 234, deoarece au fost repetate acele inscripții (de la Dionysopolis, Istros) al căror text atestă mai mult de o asociație.

¹¹ Menționăm doar câteva, însă totalitatea surselor poate fi consultată în lista bibliografică a tezei: ISM I, ISM II, ISM III, CIRB.

¹² Ne referim, în primul rând, la AÉ, SEG, dar și la reviste precum *Dacia*, *Pontica*, *BÉ* etc.

(Copenhagen Associations Project). Interesul pentru asociațiile private s-a conturat la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX, nu doar pe fondul publicării de *corpora* epigrafice, ci și pe fondul mișcărilor asociative din Europa acelor vremuri¹³. Din punct de vedere geografic, mai ales pentru perioada clasică și elenistică, Atena¹⁴, Delos¹⁵

¹³ P. Fröhlich, P. Hamon, *Introduction. Histoire sociale et phénomène associatif dans les cités grecques d'époque hellénistique et impériale*, în P. Fröhlich, P. Hamon (eds.), *Groupes et associations dans les cités grecques (IIIe siècle av. J.-C. – IIe siècle ap. J.-C.)*. Actes de la table ronde de Paris, INHA, 19–20 juin 2009, Geneva, 2013, p. 15.

¹⁴ I. Arnaoutoglou, *Between Koinon and Idion: Legal and Social Dimensions of Religious Associations in Ancient Athens*, în P. Cartledge, P. Millett, S. von Reden (eds.), *Kosmos: Essays in Order, Conflict, and Community in Classical Athens*, Cambridge – New York, p. 68–83; I. Arnaoutoglou, *Thysias Heneka kai Synousias: Private Religious Associations in Hellenistic Athens*, Atena, 2003; I. Arnaoutoglou, *Craftsmen Associations in Roman Lydia. A Tale of Two Cities?*, *AncSoc* 41, 2011, p. 257–290; I. Arnaoutoglou, *Cult Associations and Politics. Worshipping Bendis in Classical and Hellenistic Athens*, în V. Gabrielsen, Chr. A. Thomsen (eds.), *Private Associations and the Public Sphere*, Viborg, 2015, p. 25–56; M.F. Baslez, *Les immigrés orientaux en Grèce: tolérance et intolérance de la cité*, *CCGG* 7, 1996, p. 39–50; M.F. Baslez, *Les notables entre eux. Recherches sur les associations d'Athènes à l'époque romaine*, în S. Follet (ed.), *L'Hellénisme d'époque romaine. Nouveaux documents, nouvelles approches (Ier s. a.C. – IIIe s. p.C.)*. Actes du colloque international à la mémoire de Louis Robert, Paris 7–8 juillet 2000, Paris, 2004, p. 105–120; G.M. Calhoun, *Athenian Clubs in Politics and Litigation*, Austin, 1964; A. Elter, *Die Statuten Des Vereins der Jobacchen in Athen*, Bonn, 1916, p. 87–94; W.S. Ferguson, *The Attic Orgeones and the Cult of Heroes*, *HTR* 37, 1944, p. 61–140; D.J. Geagan, *Hadrian and the Athenian Dionysiac Technitai*, *TPAPhS* 103, 1972, p. 133–162; P. Ismard, *La cité des réseaux: Athènes et ses associations, VIe – Ier siècle av. J.-C.*, Paris, 2010; B. Le Guen, *L'association des technites d'Athènes ou les ressorts d'une cohabitation réussie*, în J.-C. Couvenhes, S. Milanezi (eds.), *Individus, groupes et politique à Athènes de Solon à Mithridate*, Tours, 2007, p. 339–364; M. Leiwo, *Religion, or Other Reasons? Private Associations in Athens*, în J. Frösén (ed.), *Early Hellenistic Athens: Symptoms of a Change*, Helsinki, 1997, p. 103–117; J. Steinhauer, *Religious Associations in the Postclassical Polis*, Stuttgart, 2014; C.A. Thomsen, *The Eranistai of Classical Athens*, *GRBS* 55, 2014, p. 154–175; M.N. Tod, *A Statute of an Attic Thiasos*, *ABSA* 13, 1906–1907, p. 328–338 etc.

¹⁵ M.F. Baslez, *Les associations à Délos: depuis les débuts de l'Indépendance (fin du IVe siècle) à la période de la colonie athénienne (milieu du IIe siècle)*, în P. Fröhlich, P. Hamon (eds.), *Groupes et associations dans les cités grecques (IIIe s. av. J.-C.–IIe s. apr. J.-C.)*, Geneva, 2013, p. 227–250; Ph. Bruneau, *Les cultes de l'établissement des Poseidoniastes de Bértyos à Délos*, în M.B. De Boer, T.A. Edridge (eds.), *Hommages à Maarten J. Vermaseren: Recueil d'études offert par les auteurs de la série Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain*, Leiden, 1978, p. 160–190; C. Hasenohr, *Les monuments des collèges italiens à Délos*, în J.-Y. Marc, J.C. Moretti (eds.), *Constructions publiques et programmes éditaires en Grèce entre le IIe siècle av. J.-C. et le Ier siècle après J.-C.*: Actes du colloque international organisé à l'École Française d'Athènes et le CNRS, Athènes 14–17 Mai 1995, Paris, 2001, p. 329–348; B.H. McLean, *Hierarchically Organized Associations on Delos*, în *Atti XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina, Roma, 18–24 settembre 1997*, Roma, 1999, p. 361–370; H. Meyer, *Zur Chronologie des Poseidoniastenhauses in Delos*, *AthenMitt* 103, 1988, p. 203–220; C. Picard, *Fouilles de Délos (1910): Observations sur la société des Poseidoniastes de Bértyos et sur son histoire*, *BCH* 44, 1920, p. 263–311; C. Picard, *L'établissement des Poseidoniastes de Bértyos. Exploration archéologique de Délos* 6, Paris, 1921; M. Trümper, *Negotiating Religious and Ethnic Identity: The Case of Clubhouses in Late Hellenistic Delos*, în I. Nielsen (ed.), *Zwischen Kult und Gesellschaft. Kosmopolitische Zentren des antiken Mittelmeerraumes als Aktionsraum von Kultvereinen*

și Rodos¹⁶ au fost studiate cu minuțiozitate, fiind publicate mai multe monografii, precum și articole sau studii. Concentrarea cercetării pe aceste orașe se datorează nu doar calității și cantității surselor, ci și varietății tipurilor de asociații și evoluției lor în timp. Pentru Grecia de Est, lucrările de referință sunt cele semnate de Paul Foucart¹⁷, Erich Ziebarth¹⁸ și Franz Poland¹⁹, iar pentru Occidentul Latin cele semnate de Johann Gottlieb Heinecke²⁰, Eduard Platner²¹, Theodor Mommsen²², Wilhelm Liebenam²³, Jean-Pierre Waltzing²⁴ etc. Orașele grecești de pe litoralul Mării Negre au fost cercetate de către Alexandru Avram²⁵, ca și de către Ligia Ruscu²⁶, Mădălina Dana și Dan Dana²⁷. Contribuțiile lor variază de la recitirea unor inscripții la cercetarea localurilor de întâlnire ale membrilor sau la reconstituirea experienței asociative în cazul unor

und Religionsgemeinschaften, Hamburg, 2006, p. 113–140; M. Trümper, *Where the Non-Delians Met in Delos. The Meeting-places of Foreign Associations and Ethnic Communities in Late Hellenistic Delos*, în O.M. van Nijf, R. Alston, C.G. Williamson (eds.), *Political Culture in the Greek City After the Classical Age*, Leuven – Paris – Walpole, 2011, p. 49–100 etc.

¹⁶ H. Engelmann, *Ehreninschrift eines rhodischen Vereins*, ZPE 6, 1970, p. 279–282; V. Gabrielsen, *The Rhodian Associations Honouring Dionysodoros from Alexandria*, *Classica et Mediaevalia* 45, 1994, p. 137–160; C. Wescher, *Inscriptions de l'île de Rhodes relatives à des sociétés religieuses*, RA 10, 1864, p. 460–473.

¹⁷ P. Foucart, *Un décret des thiasotes*, RA 10, 1864, p. 399–405; P. Foucart, *Des associations religieuses chez les Grecs: Thiasos, éranes, orgéons, avec le texte des inscriptions relatives à ces associations*, Paris, 1873.

¹⁸ E.G.L. Ziebarth, *Das griechisches Vereinswesen*, Stuttgart, 1896; E.G.L. Ziebarth, s.v. "Ἐρανος", RE VI.1, 1907, col. 328–330.

¹⁹ F. Poland, *De Collegiis Artificum Dionysiacorum*, Dresda, 1895; F. Poland, *Geschichte des griechischen Vereinswesens*, Leipzig, 1909; F. Poland, *Zum Griechischen Vereinswesen*, *Philologus* 70, 1911, p. 520–528.

²⁰ J. Heinecke, *De collegiis et corporibus opificum*, Magdeburg, 1723.

²¹ E. Platner, *De collegiis opificum*, Klaubarthia, 1709.

²² Th. Mommsen, *De collegiis et sodaliciis Romanorum, accedit inscriptio lanuvina*, Kiel, 1843.

²³ W. Liebenam, *Zur Geschichte und Organisation des römischen Vereinswesens: Drei Untersuchungen*, Leipzig, 1890.

²⁴ J.P. Waltzing, *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains depuis les origines jusqu'à la chute de l'empire d'occident*, Louvain, 1895–1900.

²⁵ A. Avram, *Der dionysische thiasos in Kallatis: Organisation, Repräsentation, Funktion*, în U. Egelhaaf-Gaiser, A. Schäfer (eds.), *Religiöse Vereine in der römischen Antike: Untersuchungen zu Organisation, Ritual und Raumordnung*, Tübingen, 2002, p. 69–80; A. Avram, *Newly Published Documents Concerning Cult Associations in the Black Sea: Some Remarks*, în V. Gabrielsen, Chr.A. Thomsen (eds.), *Private Associations and the Public Sphere: Proceedings of a Symposium held at the Royal Danish Academy of Sciences and Letters, 9–11 September 2010*, Viborg, 2015, p. 122–135; A. Avram, *Eine neue Inschrift der dionysischen Speira von Histria*, *Gephyra* 16, 2018, p. 143–154; A. Avram, *Sur les Pastophores de Tomis*, în M. Popescu, I. Achim, F. Matei-Popescu (eds.), *La Dacie et L'Empire Romain*, București, 2018, p. 121–126.

²⁶ L. Ruscu, *On Cult Associations at Istros and Tomis*, *EphemNap* 24, 2014, p. 139–153.

²⁷ M. Dana, D. Dana, *L'intégration des indigènes dans les structures civiques de deux cités du Pont Gauche à l'époque impériale*, în P. Fröhlich, P. Hamon (eds.), *Groupes et associations dans les cités grecques (IIIe siècle av. J.-C. – IIe siècle ap. J.-C.). Actes de la table ronde de Paris, INHA, 19–20 juin 2009*, Geneva, 2013, p. 277–305.

indivizi cu vederi cosmopolite. Acestora li se adaugă și o serie de publicații scrise de cercetători ruși, care se concentrează de timpuriu asupra fenomenului asociativ de pe litoralul nordic al Mării Negre²⁸.

Capitolul II, Terminologia privitoare la asociații, este o referire asupra terminologiei antice și moderne folosite pentru a denumi asociațiile din orașele grecești ale Mării Negre. Astfel, se discută, pe de o parte, termeni precum *δοῦμος/dumus*, *θίασος*, *κοινόν*, *οἶκος*, *σύνοδος*, *σπείρα*, iar pe de altă parte, termeni precum „asociație privată”, „asociație voluntară”.

În ceea ce privește conținutul, în acest capitol se urmărește: 1) să se ofere o perspectivă asupra varietății lexicale și semantice (antice și moderne) folosite pentru denumirea și autoreprezentarea asociațiilor; 2) să se stabilească criterii de clasificare și denumire; 3) să se discute formarea denumirilor; 4) să se aducă în discuție acei termeni prezenți în alte părți ale lumii grecești, dar care nu sunt atestați în orașele de la Marea Neagră; 5) să se discute categoria *dubia et delenda*, categorie în care intră acele denumiri care nu pot fi încadrate în sfera asociațiilor private.

Per ansamblu, în acest capitol s-a intenționat a se ilustra caracteristicile terminologice specifice asociațiilor din orașele grecești ale Mării Negre. Astfel, se poate spune că denumirile prin care se identifică membrii asociațiilor din cetățile grecești ale Mării Negre sunt cele „clasice”, însă sunt lipsite de complexitatea și diversitatea specifice unor zone precum Grecia continentală și insulară sau Asia Mică. Aceasta se datorează faptului că, față de aceste spații geografice, în orașele grecești din Marea Neagră fenomenul asociativ este mult mai puțin răspândit, iar prezența sa se resimte mai ales în marile centre urbane. Caracteristicile fenomenului asociativ pontic, precum și formarea asociațiilor pe baza anumitor tipuri de relații sau statutul social al asociațiilor sunt cele care influențează în mod direct denumirile, care sunt o formă de autoreprezentare. În cazul de față, una dintre funcțiile preponderente ale tuturor asociațiilor (cea religioasă) este și cea care reiese din cele mai multe denumiri, chiar dacă sunt formate în moduri diferite. În general, din cauza numărului redus de atestări ale asociațiilor de-a lungul secolelor, dar și caracterului fragmentar al inscripțiilor, nu

²⁸ Ju.P. Kalashnik, *Nadpis fiasa iz Gorgippii* [Inscripția unui thiasos din Gorgippia], *SoobErm* 35, 1972, p. 50–52; S.Y. Saprykin, O.D. Chevelyov, *Fragment grecheskoy nadpisi iz Pantikapeya: k voprosu ob organizatsii bosporskikh religioznykh soyuzov* [O inscripție fragmentară din Panticapaeum. Despre organizarea asociațiilor religioase bosforane], *RossArh* 2, 1996, p. 161–167; V.P. Yailenko, *Opistograf iz Fanagorii so stroitel'noj nadpis'ju i epitafiej fiasota* [Stelă opistografă provenită din Phanagoria cu inscripție de construcție și un epitaf], *PIFK* 22, 2012, p. 229–242; S.Y. Saprykin, *Savromat II i fiasy Bospora* [Sauromates II și thiasoi din Bosfor], *Drevnosti Bospora* 13, 2009, p. 328–347; N.V. Zavoykina, *Chastnye soobshchestva Pantikapeya v pervye veka n.e.* [Asociațiile private din Panticapaeum în secolele I–III p.Chr.], *Drevnosti Bospora* 6, 2003, p. 120–137; N.V. Zavoykina, *Tavazētai v istorii Bosporskogo carstva*, *Drevnosti Bospora* 7, 2004, p. 163–198; O.L. Gabelko, N.V. Zavoykina, T.G. Shavyrina, „Stella Ompsakos”, und fiasy Fanagorii v pervye veka n.e. [„Stela lui Ompsakos” și thiasoi din Phanagoria în primele secole p.Chr.], *AntArk* 12, 2006, p. 334–344; N.V. Zavoykina, *Castnye soobshchestva Tanaisa (104–244 gg. n.e.)* [Asociațiile private din Tanais (104–244 p.Chr.)], *PIFK* 17, 2007, p. 299–315.

	Gorgippia	Heronassa	Khersonesos Taurike	Kimmerikon	Myrmekion	Olbia	Pantikapaion	Phanagoria	Tanais	Theodosia	Total
Ἀδελφοί									1	1	0
Ἰσπορητοί {ἄ}δελφοί σεβόμενοι									3	3	1
Ἰσπορητοί ἄδελφοί σεβόμενοι							1		3	3	4
Θιασῖται								2	2	2	4
Θιασῖται						1					1
Βορεικοὶ θιασῖται						1					1
Θιασῖται Εὐρησιβίος, Εὐρησιβιάδαι							1				1
Θιασῖται							1				1
Θιασῖται											1
Θιασῖται	3										3
Θιάσος			1					3			4
Θιάσος	1										1
Θιάσος ναυκλήριον	1										1
Θιάσος							1				1
Θιάσος ἄδελφόν									1		1
Καινόν											1
Καινόν ναυτικόν			1					1			1
Καινόν τὸν θιασῖτῶν											1
Μύσται			1								1
Νεομηνιασταί											1
Οἱ περὶ [...]											0
[...] οἱ περὶ τὸν γυμνάσιον]								1			1
Ὀρφικοὶ											1
Συνοδεῖται				1							5
Συνόδος	2	2					29	1	12		46
Νεοκτεῖον νέων συνέδριος							1				1
?	12					1	1	1	7	1	24
Total	19	2	3	1	1	5	40	8	29	1	109

Distributia terminologiei pe orașe.

putem observa o evoluție cronologică a denumirilor, evoluție care să nu fie legată de aspecte fonetice sau dialectale. Chiar dacă, în comparație cu alte părți ale lumii antice, termenii folosiți, precum și modalitățile de formare sunt restrânși, raportat la sursele existente, în orașele mari, precum Istros, Tomis, Tanais, Pantikapaion, terminologia reflectă rolul local al asociațiilor și gradul lor de importanță.

Capitolul III, *Tipuri zonale de asociații*, constituie, în prima parte, o abordare, din punct de vedere geografic, a asociațiilor din orașele grecești ale Mării Negre, iar în a doua parte o discuție asupra diferitelor aspecte conexe, precum celebrarea cultului imperial și rolul asociațiilor de artiști, caracteristicile economice ale regiunii și asociațiile profesionale, precum și caracteristicile generale ale asociațiilor din acest spațiu.

Astfel, din punct de vedere geografic, orașele grecești în care sunt atestate asociații private în intervalul cronologic al secolelor VI a.Chr. – III p.Chr. sunt: Amastris, Apollonia Pontica, Byzantion, Taurike Chersonesos, Dionysopolis, Gorgippia, Hermonassa, Istros, Kalchedon, Kallatis, Kimmerikon, Myrmekeion, Odessos, Olbia, Pantikapaion, Phanagoria, Sinope, Tanais, Theodosia și Tomis, fiind în cea mai mare parte orașe cu o origine ioniană.

Sursele privitoare la asociațiile din aria de interes sunt puțin numeroase, concentrându-se în marile centre urbane, mai puțin în așezările de tip *emporion* sau în așezările indigene. Deși, per ansamblu, intervalul cronologic în care sunt atestate asociațiile este mare (sec. VI a.Chr. – III p. Chr.), asociațiile predomină în secolele II–III p.Chr., ceea ce coincide și cu o perioadă de relativă prosperitate a regiunilor studiate, fiind însă și un rezultat al influenței romane. Fenomenul asociativ este unul grecesc, care însă se manifestă diferit în funcție de caracteristicile economice (Gorgippia, Tomis), politice (Tanais, Gorgippia, Istros, Tomis), culturale ale orașelor, ceea ce influențează și varietatea asociațiilor. Dacă, pe de o parte, există asociații orientate către autoreprezentare și dezvoltarea de rețele sociale cu autoritățile (regale, imperiale, provinciale), ceea ce indică interconectivitatea și interdependența spațiului privat cu cel public (Gorgippia), pe de altă parte există și asociații a căror principală preocupare pare a fi asigurarea unui mormânt membrilor (Phanagoria). Versatilitatea asociațiilor din orașele grecești ale Mării Negre, precum și impunerea lor economică pe plan local nu reiese din inscripții, așa cum reiese, spre exemplu, în cazul asociației țesătorilor din Philadelphia²⁹ sau în cazul celor din Pergam³⁰ sau Smyrna³¹.

Rolul **capitolului IV, *Organizarea internă a asociațiilor private***, a fost acela de înțelegere a pilonilor pe care sunt construite asociațiile; astfel, în acest capitolul au fost avute în vedere aspecte precum: a) aderarea și excluderea membrilor (care se stabilesc pe baza unor criterii subiective, care pot varia de la o asociație la alta);

²⁹ BGU VII 1572 = AGRW 296.

³⁰ OGIS 484.

³¹ IK 24 Smyrna 712.

b) motivele formării asociațiilor și activitățile specifice; c) regulamentele interne și ierarhia. Prin intermediul acestora, asociațiile își construiesc un cadru de referință, din perspectiva căruia se raportează la membri, la persoanele din exterior, sau la *polis*/Imperiu/Regat.

În ceea ce privește motivele înființării, precum și activitățile specifice asociațiilor, acestea corespund, în mare, cu cele regăsite la nivelul altor asociații atât din Occidentul latin, cât și din Grecia de Est, singura diferență constând în varietatea atestărilor și, probabil, a manifestărilor. Este puțin probabil ca anumite asociații, a căror structură și longevitate pot fi puse sub semnul întrebării din cauza surselor, să fi jucat un rol în societatea locală, așa cum o fac unele asociații în orașe precum Ephesos sau Thyateira.

La nivelul ierarhiei asociațiilor observăm o diferențiere rezultată din specificul cultului divinității adorate sau din profesia practică. Funcțiile nu corespund în totalitate cu cele întâlnite în alte părți ale lumii grecești, o parte dintre poziții lipsind, la fel cum asociații de același tip au o ierarhie ușor diferită. Deși regulamentele interne avute la dispoziție se concentrează pe practicile culturale sau financiare și deci nu aduc dovezi asupra aspectelor practice cu privire la normele de funcționare sau comportament, exemple din alte zone indică faptul că, prin intermediul regulamentelor interne, asociațiile nu capătă doar un cadru de referință intern, ci și un punct de contact cu exteriorul, deoarece asociațiile trebuie să respecte legile orașului pentru a evita dizolvarea lor sau alte conflicte cu autoritățile. Sincronizarea cu autoritățile se reflectă și prin faptul că unele asociații urmăresc îndeaproape exemplele orașului și preiau nu doar limbajul folosit, ci și practicile onorifice ale acestuia.

Per ansamblu, plurivalența cadrului intern și a vieții asociative interne nu este impresionantă în comparație cu alte părți ale lumii grecești, la fel cum nici particularitățile sale nu aduc aspecte noi în comparație cu alte zone (în afara ierarhiei interne), acestea fiind rezultatul caracteristicii locale a fenomenului asociativ.

Capitolul V, Membrii asociațiilor private, constituie o propunere de reconstituire a profilului celor care făceau parte din asociațiile private și, în acest sens, au fost abordate aspecte precum: statutul social al membrilor, originea geografică a membrilor, implicarea membrilor familiei în asociații și posibila lor origine etnică, dar și reprezentativitatea de gen a membrilor.

Din cele 227 de inscripții a rezultat un număr de 1892 indivizi, care fac parte din asociații private aflate în zona noastră de interes³². Indivizii luați în considerare fie sunt membri în cadrul unor asociații din orașele grecești ale Mării Negre, fie provin din coloniile grecești, însă sunt atestați drept membri ai unor asociații din alte părți ale lumii grecești (15).

Din cauza caracterului lor trunchiat și selectiv, nu putem stabili un principiu numeric de constituire a asociațiilor (*tres faciunt collegium*), dar se observă cel puțin prioritățile pe care asociațiile le au în autoreprezentare pentru contemporaneitate

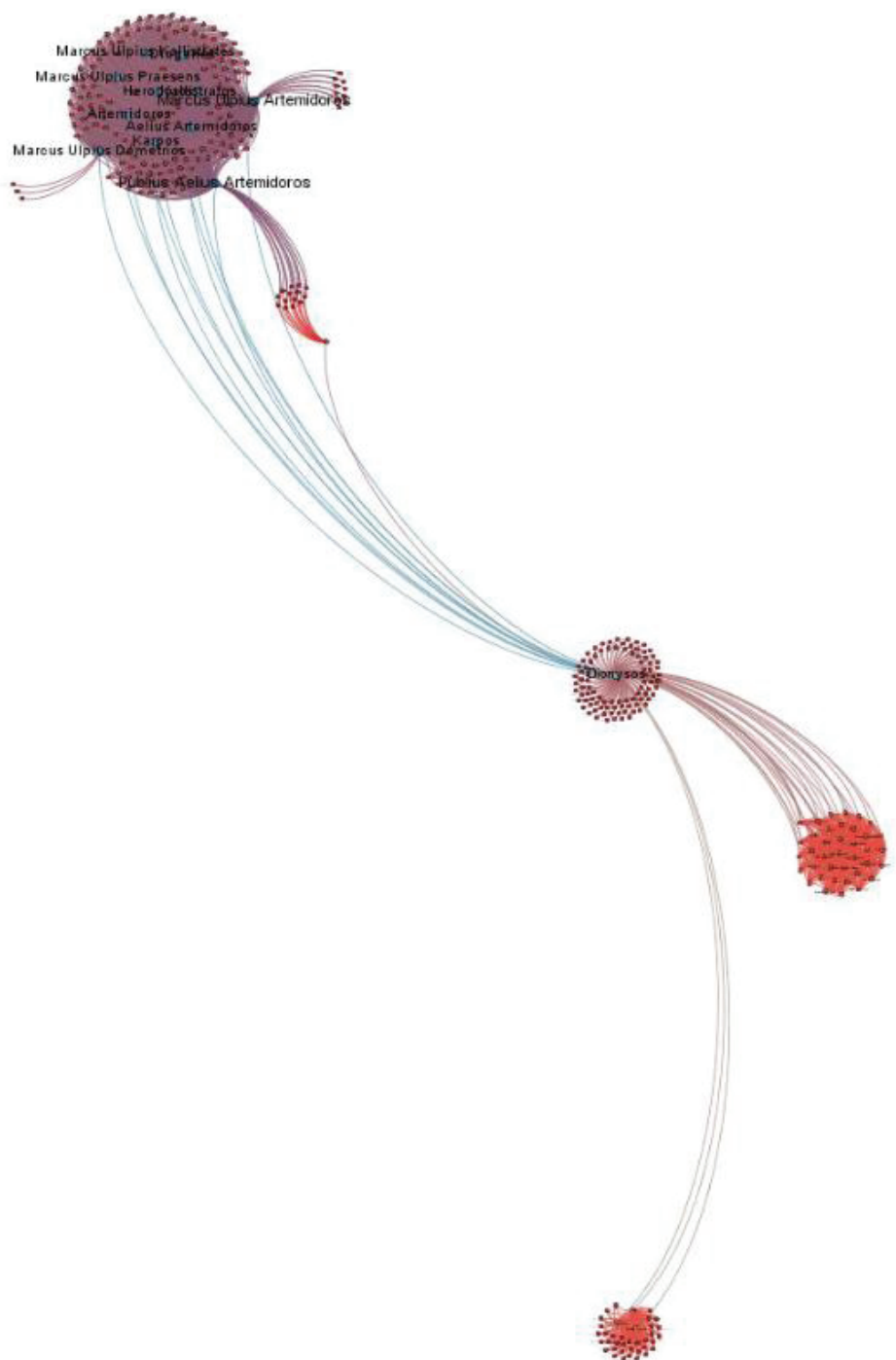
³² Conform Anexei nr. 2. Catalog, din cadrul tezei.

și posteritate, iar parțial și amploarea lor; astfel, anumite asociații lasă liste lungi de membri pe baza cărora putem reconstitui ierarhia internă și complexitatea lor (Tanais, Pantikapaion, Gorgippia, Dionysopolis, Kallatis, Istros), altele înregistrează regulamentele interne (Gorgippia, Kallatis), activitățile specifice (Istros, Kallatis), în timp ce alte categorii se orientează spre ridicarea de monumente funerare (Amastris, Phanagoria) sau onorifice (Byzantion), toate acestea conducând la atestarea unei variabilități numerice a membrilor. În ceea ce privește statutul social și juridic al membrilor, se observă faptul că, precum în alte părți ale lumii grecești, întâlnim atât asociații ai căror membri fac parte din toate categoriile sociale și juridice, cât și asociații ai căror membri fac parte doar dintr-o anumită categorie socială și juridică. Implicarea familială este reprezentativă pentru toate orașele, fiind de cele mai multe ori direct proporțională cu numărul de membri atestați per oraș. Așa cum era de așteptat, implicarea femeilor în cadrul asociațiilor reflectă (cu câteva excepții) rolul și implicarea lor la nivelul orașelor, fiind subreprezentate numeric (19).

Capitolul VI, Ὀνομαστικόν, a fost inclus datorită numărului ridicat de persoane atestate drept membre ale unor asociații private; astfel, am considerat utilă includerea unei analize onomastice pe lângă cea prosopografică. Aceasta a avut ca scop constatarea tendințelor onomastice din rândul asociațiilor, care, în unele cazuri, ne pot indica absența sau prezența anumitor categorii etnice, preferințele personale, eventual o corelare a devotamentului exprimat prin onomastică și prin alăturarea într-o anumită asociație religioasă. Ele ne mai pot indica și adaptarea sau lipsa de adaptare a nomenclurii romane odată cu θεῖα δωρεά a lui Caracalla. Antroponimia ne poate oferi informații suplimentare cu privire la profilul membrilor asociațiilor, informații precum statutul social și juridic sau originea. Interpretarea etniei pe baza numelui personal/*cognomen*-ului trebuie făcută cu prudență, deoarece, în lipsa menționării clare a *origo* sau *domo*, originea antroponimului nu poate fi considerată drept echivalent al etniei indivizilor. Capitolul de față a avut ca scop atât o succintă clasificare a numelor, cât și realizarea, pe baza lor, a unui studiu cu privire la onomastica membrilor asociațiilor.

Varietatea antroponimelor este mare, iar categoriile de nume reflectă evoluția istorică a zonelor. Astfel, există o preponderență a numelor personale grecești, cărora li se adaugă numele iranene în nord, precum și numele romane, mai ales odată cu stabilirea stăpânirii romane. Această ultimă categorie de nume este slab reprezentată și, în general, este atestată în rândurile elitei romane, puțin numeroase. Numele care reflectă influențe locale sau zonale, precum cele tracice sau dacice, sunt reduse din punct de vedere numeric, la fel și numele cu origini mai îndepărtate, precum numele paflagoniene. Dintre numele grecești, subcategoria numelor teofore este cea mai răspândită, însă divinitatea, al cărei nume era purtat de un anumit membru, rareori corespundea cu alegerile asociative. Pe malul vestic, cetățile au o evoluție politică diferită, ceea ce se reflectă și în numele răspândite, situația fiind altfel față de litoralul nordic, unde întâlnim o mai mare uniformitate din punct de vedere onomastic.

Relațiile pe care orașele le au cu Roma se reflectă și în antroponimie, nu doar cu privire la statutul juridic, ci și la frecvența și modul de folosire a anumitor nume.

Rețea SNA cu reprezentarea membrilor asociațiilor dionisiace.

Astfel, față de vestul și sudul litoralului, unde orașele grecești devin parte a unor provincii romane, în nord, unde statutul este diferit, se observă nu doar modica deținere a cetățeniei romane, ci și folosirea „necorespunzătoare” a unor *praenomina* precum Γάιος (catalog nr. 936, 1048, 1177), Πόπλιος (catalog nr. 1409–1411), Τίτος (catalog nr. 1032), în calitate de nume personale (folosiri greșite care se regăsesc și în cazul provincialilor). Interacțiunea grecilor cu localnicii, precum și elenizarea acestora din urmă se observă și prin numele personale și patronimele membrilor. Fenomenul asociativ este unul grecesc, iar aceasta se observă mai ales în zona nordică, unde cei mai mulți membri sunt purtători de nume personale și patronime grecești, elementele iraniene având un rol modest în viața asociativă (cu excepția Tanais-ului), la fel cum cel trac îl are în orașele de pe malul vestic al Pontului Euxin.

Capitolul VII, *Cadrul arhitectural al asociațiilor*, a avut ca scop evaluarea surselor epigrafice și arheologice, care atestă informații cu privire la patrimoniul asociațiilor private, incluzând în strânsă legătură și o discuție cu privire la finanțele asociațiilor, respectiv la felul în care fondurile sunt obținute și cheltuite.

Sursele indică o posibilă corespondență arhitecturală între asociațiile pontice și cele ale lumii grecești mediteraneene, chiar dacă primele sunt lipsite de precizie și sunt modeste ca număr și conținut. Probabil localurile asociațiilor pontice nu erau la fel de complexe în ceea ce privește planul și structura, precum cele din Delos. Această situație reflectă nu doar stadiul cercetărilor arheologice, ci și intensitatea fenomenului asociativ în acest spațiu.

În ceea ce privește amplasarea acestor structuri, unele erau localizate într-un context urban (templele lui Dionysos, Poseidon, Sarapis), iar altele erau localizate într-un context extraurban (templul lui Dionysos Dasyllios). Dacă ierarhia internă a asociațiilor era rezultatul unei alegeri interne, locul asociațiilor în societate era stabilit și dirijat de către autorități, fapt care se reflectă în rețelele personale ale asociațiilor, dar și în locurile pe care asociațiile le obțineau pentru construirea de localuri și practicarea cultelor.

Concluzii

Obiectivul tezei a fost acela de a realiza o lucrare monografică asupra asociațiilor private din Pontul Euxin pe baza surselor epigrafice, parcurgând informația din perspectiva terminologiei, cadrului intern, prosopografiei, onomasticii și arhitecturii specifice acestora. Scopul a fost acela de a observa cum se manifestă un fenomen grecesc într-un spațiu colonial, care nu este caracterizat de uniformitate și care are o evoluție aparte în timp. Capitolele expuse au reprezentat pilonii înțelegerii acestor aspecte, precum și pilonii susținerii prin conținut a ipotezei de la care s-a plecat, respectiv rolul relativ marginal și punctual pe care asociațiile le-au avut în acest spațiu față de alte părți ale lumii antice (datorat nu doar stadiului cercetărilor, ci și caracteristicilor locale), precum și caracterului fragmentar și neuniform al manifestării fenomenului.

Fenomenul asociativ este specific marilor centre urbane, în care diversitatea asociațiilor și a statutelor lor este variată și direct proporțională cu atestările. Istros ilustrează această stare de fapt datorită reprezentativității numerice a inscripțiilor, dar și tipului de asociații; aici sunt atestate asociații prestigioase, precum cea dionisiacă (motiv pentru care sunt atestați și tomitani printre ei), însă există și asociații mai mărunte (în acest sens decretul în cinstea binefăcătoarei Ὑβρα este ilustrativ pentru clasificarea a cinci asociații în funcție de rolul jucat la nivel local: astfel Ταυρεασταί și οἱ ἱατροί și οἱ παιδευταί sunt incluși în prima categorie a beneficiarilor liberalităților ei, în timp ce Ἡρακλειασταί, Τέκτονες și Ὑμνοδοί se regăsesc în a doua categorie, includerea lor în categorii diferite fiind o ilustrare a structurii societății.

Față de orașe precum Atena, Delos, Ephesos, Kyzikos, Pompei, Rodos, Roma, Milet, fenomenul asociativ pontic este unul periferic ca manifestare și reprezentare, cantitatea și calitatea surselor fiind inferioare, la fel și rolul și implicarea lor locală; diferența se observă doar parcurgând inscripțiile, care îi atestă pe pontici în orașe din afara zonei Pontului Euxin.